

İlyas Canikli. *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis: Sünni Hadis Literatüründe Hilafet Problemi*. 1. baskı. İstanbul: Medrese, 2006. 303 s. ISBN 9759044285

RECEP GÜRKAN GÖKTAŞ
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi
rgoktas@ankara.edu.tr

İlyas Canikli'nin kitabı çok ilgi çekici bir başlıkla okuyucusuyla yedi yıl önce buluşmuş: *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis*. Ben kitabı ancak yakın bir zaman önce okuyabildim. Kitap, hadis-siyaset ilişkilerini hilafetle ilgili hadislerin tetkiki üzerinden sorguluyor. Kitabın başlığı sizi yanıltmasın: hadis-siyaset ilişkileri bu başlıkta ifade edildiğinden çok daha kompleks bir meseledir. Yazarın da hadis siyaseti kurmuştur gibi bir iddiası bulunmuyor. Olsa olsa bunun tam aksini yani ilgili hadislerin siyasî gelişmelerin ürünü olduğunu ya da alakasız olmasına rağmen bazı hadislerin siyasetle ilişkilendirilerek yorumlandığını iddia ediyor yazar. Siyasetin mi hadisi, hadisin mi siyaseti kurduğu ya da ne derecede birbirlerini karşılıklı olarak kurdukları konusunda bir karar birliği oluşmadı şimdiki kadar ve görünen o ki bu karar öyle çok yakın zamanda da çıkacak gibi değil.

Kitap, içinde halife, hilafet ve benzeri kelimelerin geçtiği belli sayıda hadisin hem isnadlarının hem de metinlerinin tetkik ve tenkit edilmesini hedefliyor. Kitabın tez olarak hazırlandığında sahip olduğu orijinal başlık muhtevasını daha iyi yansıtıyor: "Hilafet Kavramıyla İlgili Hadislerin Tetkiki" (s.17). Kitapta incelenen hadisler arasında mesela şunlar var: Kırtas hadisi, "sizden bir emir bizden bir emir" hadisi, Hz. Peygamber'in kendisinden sonraki halifeleri işaret ettiğine dair çeşitli rivayetler, hilafetin otuz sene süreceğine dair hadis, aynı zamanda iki halifeye beyat edilmemesi hakkındaki hadis, nübüvvet hilafetinden sonra zorba krallığın başlayacağına dair hadis, halifelerin sayısı ile ilgili çeşitli rivayetler ve halifelerden birinin çok mala sahip olmasıyla ilgili rivayetler. Yazar, Mehmet S. Hatiboğlu tarafından tatminkâr bir şekilde çalışıldığını düşündüğü için Hilafet ve Kureyş ilişkisine dair hadisleri incelemesinin dışında bırakmış (s.9).

Canikli bu araştırmada yaptıklarını kitabının girişinde şu şekilde özetlemektedir:

Bu çalışmada, halife/hilafetle ilgili özellikle Sünni hadis kaynaklarında yer alan rivayetler araştırma konusu yapılmış olup, ilk dönem eserleri başta olmak üzere hicri IV. asır ve VIII. asrın ilk yarısına kadar telif edilmiş hadis kaynaklarında yer alan konumuzla ilgili rivayetler tespit edilmiş ve bu rivayetler ilgili bölümlerde kaynak, isnad ve metin bakımından incelenmiştir. Hadis alanında yapılan çalışmalarda, rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit edebilmek için hadisi rivayet eden ravilerin *cerh* ve *tadil* yönünden durumlarının ne olduklarının tespit edilmesi zorunludur. ... [B]u çalışmada, hadislerin senetlerini tetkike yönelik *Rical Tenkidi* ve aynı hususu konu edinen rivayetlerin ravi şemaları yapılmış; söz konusu rivayetler metin bakımından incelenirken de, konu bakımından aynı olan rivayetler kendi aralarında şematik ayırımı tabi tutulmuş; incelenen hadis metni ile tarihi olaylar arasındaki ilişki göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca hilafetle ilgili rivayetler metin bakımından tetkik edilirken, geçmiş siyasi geleneği yansıtması açısından önemli olduğu düşünülen, şerh kitaplarına müracaat edilmiş; böylece rivayetlerin hangi siyasi ve kültürel ortamın ürünü olduğunu anlamak daha kolay hale gelmiştir. ... Çalışmaya katkı sağlayacak çağdaş eserlerden de yeri geldiğinde yararlanılmış[tır] ... (ss.17-18).

Canikli aslında bu hedeflerle bir kitap çerçevesinde çok kolay kaldırılamayacak bir yükün altına girmiş görünüyor. Çok sayıda hadisin *ricâl* ve *isnâd* tenkidini tatmin edici bir tarzda yapıp daha sonra bütün bu hadisleri tarihî, siyasi ve kültürel bağlama yerleştirmek istiyor. Böyle bir projeye girildiğinde, eserin tamamında olmasa da bir yerlerde kalite ve seviyeden ödün verilmesi gerekeceğini daha en başta öngörmenin mümkün olduğuna işaret etmek istiyorum. Bu eserde de özellikle *isnâd* tetkikleri, arzulanan seviyenin çok altında kalmış görünüyor. Bu durum aşağıda detaylarıyla tartışılacaktır.

Kitabın en başından itibaren yazarın, 'hilafet'le ilgili hadislere çok sempatiyle yaklaşmadığı anlaşılıyor. Bu yüzden olsa gerek, *isnâd* tetkikleri hadisin *şihhatli* olmadığını göstermek amacıyla yapılmış izlenimi uyandırıyor. Bu çerçevede, eğer *isnâdda* bir kusur bulunamazsa, hadisin *şihhatini* belirlemede tek etkenin *isnâd* incelemesi olmadığından hareketle hadisin metni tenkide tabi tutuluyor. Metinle ilgili yaptığı tahlillerin hemen hemen hepsinde ya hadisin belli tarihi ortamların ürünü olduğu ya da bağlamından koparılarak bu ortamlara göre yorumlandığı sonucuna ulaşıyor. Hadis metinleriyle ilgili ulaşılan bu sonuçlar yabancı olmamızın bir yaklaşımdan neşet ediyor. Kabulü veya reddi her zaman çok

kolay olmayan fakat tartışılması her zaman için çok önemli olan bu yaklaşım, bizim, hadislerin oluşum, gelişim ve yorumlanma tarihi üzerine tekrar tekrar kafa yormamız gerektiğini bir kez daha gösteriyor.

Bu tenkid yazısında, yazarın genel yaklaşımı üzerine kısa bir kaç şey söyledikten sonra, daha ziyade çalışmadaki *rāwī* ve *isnād* tetkikini bazı örnekler üzerinden detaylıca ele alacağım. Maalesef yazar bu *isnād* çalışmalarında hiç başarılı olamamış görünüyor. Çok sayıdaki küçük ve büyük hatalar ile *rāwī*ler ve *isnād*lar hakkındaki yüzeysel değerlendirmeler Canikli'nin kaynak kullanımını, hadis rivayet ve tenkit yöntemlerine dair klasik uygulamalara aşinalığını ve bunun yanında yaptığı işi ne kadar ciddiye aldığını sorgulamamızı gerektiriyor. Bu arada, kitaptaki başarısız *isnād* tetkikleri örneğinde, konuya dair birkaç genel gözlemimi de okuyucuyla paylaşacağım.

Canikli'nin İslam-siyaset ilişkileri ve hilafetle ilgili düşüncelerini Diyā'uddīn er-Rayyis, el-Cābirī, Ḥasen İbrāhīm Ḥasen, Nevīn Muştafā, Seyyid Bey, Mehmed S. Hatiboğlu, Vecdi Akyüz, Mehmet Azimli, Şahin Uçar gibi modern Müslüman araştırmacılarına müracaatla oluşturduğu ve elimizdeki çalışmasını bu araştırmacıların ulaştıkları sonuçları destekleyecek tarzda kurguladığı anlaşılıyor. Yazarın bu ve başka modern Müslüman düşünürlerle paralel fikir ve kanaatlere sahip olması anlaşılabilir bir durumdur. Fakat bu durumun hadislerle ilgili bu çalışmada yazarın hareket alanını ne kadar daralttığı da dile getirilmesi gereken bir meseledir.

Hilafet konusu en az 150 yıldır Müslümanların en hassas meselelerinden birini oluşturuyor. Bu süre zarfında hilafetin kaldırılması gibi bir travma, hilafete çok farklı anlamlar yükleyen çeşitli düşüncelerin gelişmesine, hassas ve yer yer şiddetli tartışmaların oluşmasına yol açmıştır. Müslümanlar, 20. yüzyılı din-siyaset ilişkisi üzerine tartışmalarla geçirmişler; İslam'ın nasıl bir yönetim arzuladığı, demokrasinin İslam'a uygun olup olmadığı gibi konular üzerine düşünmüşler ve yeni teolojiler üretmeye çalışmışlardır. Bu konularda ne kadar başarılı oldukları konumuzun dışında olmakla beraber, yukarıda ismi zikredilen veya edilmeyen araştırmacılar yaptıkları çalışmalarında temelde bu asrın Müslümanlarına hitap etmişler, onların problemlerine çözüm önerileri sunmuşlar, İslam ve Müslümanlığı günümüze göre yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Onların eski birçok meseleye yeni bakış ve yeni yorum getirmeleri bu anlamda anlaşılabilir bir çabadır. Fakat bu durum elimizdeki gibi tarihi konu alan çalışmalarda maalesef her zaman olumlu sonuçlar doğurmuyor. Yapılan bu çalışmaların bir handikapı, onların *sadece* bilimsel hedeflerle yapılan tarihle alakalı çalışmalar olmamasıdır. Bunlar

aynı zamanda ve belki de daha önemli olarak *teoloji* çalışmalarıdır. Çağdaş Müslümanlar günümüzün ahval ve şeraiti neticesinde dinlerinin tarihi ile ilgili bir takım modern ön-kabuller oluşturmuşlardır. Bunlardan en önemlilerinden bazısı İslam-siyaset ilişkileriyle alakalıdır. Canikli'nin çalışmasında bu ön-kabulleri sık sık ve açıkça görebiliyoruz. Mesela, Hz. Peygamber'in, yerine kimseyi 'halife' olarak bırak(a)mayacağı meselesi bu ön-kabullerden biridir. Bu, pek çok modern araştırmacı için *a priori* olarak kabul edilmesi gereken bir husus haline gelmiştir ve bütün tarihi veriler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Halbuki Hz. Peygamber'in, yerine kimseyi bırakıp bırakmadığı aklın ve mantığın konusu değildir, tarihin konusudur ve mesele 'bırakıp bırakamayacağı' değil 'bırakıp bırakmadığı' meselesidir. Hz. Peygamber'in teoride Ebū Bekr'i veya 'Alī'yi yahut başka birini yerine açıkça veya ima ve işaretle 'halife' bırakmasına mani bir şey olmadığı gibi ilk Müslümanların Peygamber'den sonraki liderlerinde siyasi olanın yanında dinî bir önderlik görmelerine veya onlara öyle bir misyon yüklemelerine de aklen ve mantıken bir mani yoktur. Malumdur ki Kur'an da bu konuda bize netlik kazandırmıyor. Fakat tarihî veriler tetkik edildiğinde, Hz. Peygamber'in bu şekilde bir kimseyi görevlendirmeden ya da işaret etmeden ölmüş olma ihtimalinin daha yüksek olduğu görünüyor. Bilim adamları olarak bizim söyleyebileceğimiz, özetle bu kadardır. Burada bilimsel çalışmalarımızda gözetmemiz gereken ince bir ayırım vardır. Tarihten teoloji inşa ediyoruz, fakat aynı zamanda tarihi muhtemelen tanınamayacak derecede tahrif ve tahrip edebiliyoruz. Geçmişte 'neyin olmuş olabileceği'nin değil, bizce 'olmuş olması gereken'in peşine düşüyoruz.

Hilafetle ve siyasetle ilgili hadisler, kuru bir 'bu hadisler uyduruldu mu' tartışmasının ötesinde, elimizde mevcut şeklini aldığı ilk bir-iki nesil Müslümanlarının Peygamber, din ve siyaset algıları, dünya ve ahiret tasavvurları ile misyon, mücadele, mücadele ve zafer psikolojileri göz önünde bulundurularak araştırılmayı hak ediyor. Böyle yaklaşıldığında, lafzen hatta manen Peygamber'e gitme ihtimali olmayan rivayetlerin, ilk Müslümanların algısınca İslam'ı ve Peygamber'i ne kadar doğru ve olması gerektiği gibi temsil etmiş olabileceği düşüncesine ulaşılabilir; bizim bugünkü peygamber tasavvurumuz bize ne kadar başka şeyler söyletmeye çalışsa da.

Burada, yukarıda söz verdiğimiz gibi, Canikli'nin *rāvī* ve *isnād* tetkiklerini değerlendirmeye geçelim. Yazarın *isnād* incelemelerinde ne tür problemler var? Birincisi, Canikli *isnād* tetkikini sadece *isnāddaki rāvī*lerin güvenilir olup olmadığının tesbiti olarak görüyor. *İsnādda* gizli ya da açık

bir kopukluğun olup olmaması yazarı ilgilendirmiyor görünüyor. Hadisin bütün varyantlarının *isnād*ları bir araya getirilip benzerlik ve farklılıklar yorumlanmaya çalışılmıyor. Hadisin müşterek *rāvī*sinin kim olduğu, hadisin hangi tarihten itibaren yaygınlık kazandığı, hangi bölgenin hadisi olduğu, hadisin farklı *tarīk*lerinin birbirini ne ölçüde destekleyip desteklemediği gibi *isnād* çalışmalarının vazgeçilmemesi gereken sorular tamamen inceleme ve tartışma dışı bırakılıyor. Hadisin bir *isnād*ının zayıf olmasına rağmen diğer bazı *tarīk*lerinin öyle olmaması, yazar için dikkate alınmaya değer bulunmuyor. İş, yazara göre, *rāvī*lerin tek tek güvenilir olup olmamasına indirgenince, yazarın yaptığı, temelde *ricāl* kitaplarına müracaat edip incelediği hadislerin *isnād*larındaki *rāvī*lerin ne kadar güvenilir olduğunu aramaya dönüyor. Öyle ki bu arayış, *rāvī*ler hakkındaki ilgili ilgisiz en ufak tenkidi bulup ön plana çıkarma ameliyesi halini alıyor. Yazarın buradaki temel eğiliminin, *rāvī*lerin *cerh* edilip edilmediğini tesbit etmek olduğunu vurgulayalım. Bu ‘*cerh*’ kelimesini ‘eleştiri’ olarak anlayabilirsiniz. Yazar, *rāvī* ile ilgili yapılan her türlü eleştiriye *rāvī*min hadisini zayıf kılan bir *cerh* olarak kabul ediyor. Fakat şunu dikkate almıyor: Eğer mesele eleştirilme meselesiye, hemen hemen hiçbir *rāvī* bundan tamamen korunmuş ol(a)mayacağından, bütün *rāvī*lerin öyle ya da böyle *cerh* edilmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ve eğer hadis *rāvī*leri bu şekilde *cerh*ten kurtulamıyorsa, bu, neredeyse hiçbir hadisin bize güvenilir bir kanaldan gelmediği anlamına gelir. O zaman biz niye *isnād* tetkiki ile uğraşıyoruz? Canikli’nin kitabının sayfaları arasında, aldıkları o ya da bu tenkit dolayısıyla zayıf addedilen öyle hadis *rāvī*leri var ki onların rivayet ettiği hadisleri bu tenkitlerden dolayı zayıf ilan edersek, yazarın, benim ve her hadişçinin taşı tarağı toplayıp hadis ilminin kapısına kilit vurmamız gerekecektir; zira elimizde çalışılabilir, hüküm çıkarılabilir ve takip edilebilir hemen hemen hiç bir hadis kalmayacaktır.

Mesela, yazar bir şekilde eleştiriye maruz kaldılar diye şu *rāvī*leri zayıf ilan ediyor: Sufyān b. ‘Uyeyne (s.22, 24, 78), Sufyān eṣ-Ṣevrī (s.23), Veķtī b. el-Cerrāh (ss.28, 92, 135), Şu’be b. el-Ḥaccāc (ss.29-30; 52; 55), Ḳatāde b. Dī‘āme (ss.55, 77), Hiṣām b. ‘Urve (ss.68, 78), Ebū ‘Avāne (s.78), Ma‘mer b. Rāşid (s.80), ‘Abdullāh b. Vehb (s.121), Yūnus b. Yezīd (s.121-2), Ebū Dāvūd eṭ-Ṭayālīsī (s.136), el-A‘meş (s.137), el-Evzā‘ī (s.241), Ḥammād b. Seleme (s.208). Bu listeyi uzatabiliriz. Şimdi bu *rāvī*lerin yazar tarafından neden zayıf addedildiğine dair birkaç örnek vermek istiyorum:

İsnatta yer alan ravilerden Sufyān b. Uyeyne (ö. 198/814)’nin hadis ilminde önemli bir yere sahip sika bir ravi olmasına rağmen, sika ravilerden tedlīs

yaptığı söylenmektedir. Dolayısıyla bu rivayetin Abdurrazzâk isnadı zayıftır. (s.22)

Hişâm b. Urve ... [s]ika (güvenilir) ve hüccet (adalet ve zapt sahibi) olarak nitelendirilmekte, çok sayıda hadis bildiği haber verilmektedir. Yaşı ilerledikçe hafızası zayıflamış ve hadislerini karıştırmıştır. Dolayısıyla söz konusu rivayetin Buharî isnadında cerh edilen ravi olması nedeniyle sıhhatli olduğu söylenemez. (ss.68-69)

Şu'be hakkında söylenen olumlu şeylere rağmen, Hasen b. Muhammed b. Sabbah'ın, Ahmed b. Hanbel'den nakille 'Şu'be şahıs isimlerini karıştırdı' değerlendirilmesi [*keza*] ona yapılan cerhlerdendir. Şu'be'nin cerh edilmiş olması nedeniyle söz konusu rivayet isnad bakımından sıhhatli değildir. (s.30)

...Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/813), hadiste muhaddis hafız kabul edilmektedir. ... Bütün bunlara rağmen "*lahn*" yaptığı da bize gelen haberler arasındadır. İsnadda cerh edilen ravi olduğu için rivayet isnad bakımından sıhhatli değildir. (s.135)

Ma'mer b. Râşid (ö. 153/ 770)'in rivayetlerinde hatalar olması nedeniyle söz konusu rivayet isnad bakımından sıhhatli değildir. (s.80)

[Ebû 'Avâne] muhaddislerce sika sayılmasına rağmen ezberden naklettiği hadislerde hata görülmüş, kitabından rivayet ettiği hadisleri ise makbul sayılmıştır. (s.78-9)

Bahsi geçen *râvî*lerle ilgili bu eleştirileri ilk kez Canikli ortaya çıkarıyor değildir. Bunlar maruf *ricâl* kitaplarından aktarıldığına göre, geçmişten bugüne hadis âlimleri bunlardan haberdar demektir. Üstelik bu bilgiler değerli addedildiği için kitaplarda muhafaza edilmiştir. Fakat Canikli'ye kadar hiç kimse bu tenkitler dolayısıyla ismi geçen bu *râvî*lerin hadislerinin toptan zayıf sayılması gerektiğini düşünmemiştir. Bu tenkitlerin bir kısmı şartlı tenkitlerdir ve diğerleri de bu şahısların hadisleriyle ilgili hadis münekkitlerinin yeni nesillere uyarı mahiyetindeki ifadeleridir. Yukarıdaki örnekler üzerinden gidersek, Ma'mer'in ya da Ebû 'Avâne'nin hadislerindeki hatalar onların ezberden rivayet ettikleri durumlara yöneliktir. Hişâm ise yaşlanınca hadisleri karıştırmaya başlamıştır. Yani Ma'mer ve Ebû 'Avâne'nin kitaplarından aktardığı rivayetler ve Hişâm'ın daha gençken aktardığı rivayetler tenkit edilmemiştir. İbn 'Uyeyne'nin *tedlîs* yaptığı söylenmiş, fakat sadece *şika râvî*lerden *tedlîs* yaptığı hatırlatılmıştır. Şu'be bazen isimleri karıştırmakta, Vekî *lahn* yapmaktadır. Bu tür eleştiriler, *râvî*ler hakkında bize bilgiler sunmanın yanında, aslında *ricâl* tenkitçilerinin

bir *rāvīn*in hadislerinin toptan kabulü (veya reddi) konusunda uyarıları olarak algılanabilir. Yukarıda ismi verilen *rāvī*lerin hepsi önde gelen saygın hadis âlimleridir. Bu şahısların bir kısmı hadis tedvininde, bir kısmı ise tasnifinde rol almıştır. Aralarından bazıları hadis ve *ricāl* tenkidi işinde uzmanlaşmışlardır ve hemen hepsi Ehl-i Hadis denilen hadis taraftarı grubun önemli figürleridir. Hepsi çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Yapılan ve sonrasında titizlikle muhafaza edilen bu eleştiriler, bu eleştirileri yöneltenlere göre, bütün bu üstün özelliklerine rağmen bu ‘değerli’ şahısların hadislerinde de problemler olabileceğini göstermektedir. Hadis âlimlerinin sıklıkla dile getirdiği gibi hadis *rāvī*lerinden hiç kimse hatasız değildir. Önemli olan hata ve yanlışların çok olmaması, anlaşılabilir ve açıklanabilir olmasıdır. Bu “büyük” âlimlerin Canikli’nin alıntılardığı şekilde eleştirilmeleri, aslında *ricāl* tenkidi işinin objektif yönüne dikkat çekmektedir. Ne büyük bir tezattır ki *ricāl* kitapları ‘en iyi’ hadis *rāvī*lerinin hadislerinin bile şartsız sualsiz ‘toptan’ alınmasına ‘çekince’ koyarken, Canikli aynı eleştirilere ve uyarılara binaen bu *rāvī*lerin bütün hadislerini ‘toptan’ zayıf addediyor. Hadis eleştirilenleri *rāvī*lerin hatalarını ve ne sıklıkla hata yaptıklarını temelde objektif denebilecek bir tarzda rivayetleri karşılaştırarak tesbit ediyorlar. Kaynaklarda, meşhur hadis tenkitçilerinin, kimin hatasının kimden daha çok olduğunu anlamak için *rāvī*leri karşılaştırdıklarına dair çok sayıda müzakere örneğine şahit oluyoruz. Mesela, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma’in ve İbnu’l-Medīnī gibi hadis tenkitçilerinin, ez-Zuhrī’den yapılan rivayetleri daha iyi değerlendirebilmek için, ondan hadis rivayet edenleri karşılaştırırken İbn ‘Uyeyne, Mālik, Ma’mur, Yūnus gibi *rāvī*lerin tek kaldıkları rivayetlere ve yaptıkları hata miktarına baktıklarını görüyoruz. İbn Hanbel’in, İbnu’l-Medīnī’ye, Mālik’in ez-Zuhrī’den hadis rivayet etmede İbn ‘Uyeyne’den daha başarılı olduğunu isbat sadedinde İbn ‘Uyeyne’nin ez-Zuhrī’den rivayet ettiği hadislerde Mālik’e nazaran çok daha fazla hata yaptığını dile getirdiği naklediliyor. Fakat bu tartışmalar esnasında hepsi ittifakla bu *rāvī*lerin hatalarına rağmen güvenilir olduğunu kabul ediyorlar. *Rāvī*lere olan bu güven, *rāvī*ler hakkındaki biyografik ve anekdotal hikâyelerden çok, *rāvī*lerin hatalarının ve *teferrud*lerinin sayısının kabul edilebilirlik sınırlarının altında kalmasına ve bunun yanında onların hadislere kasten ‘hainlik’ yapmayacakları şeklinde, yine *rāvī*lerin hadislerinin karşılaştırmalı çalışılmasından ulaşılan sonuçlara dayanıyor.

Canikli, *isnād* tetkikinde herhangi bir *rāvīn*in hangi gerekçeyle ve ne şekilde olursa olsun *cerh* edilmesinden dolayı bir hadisi zayıf ilan ediveriyor

veya en azından *isnād*ını problemlili görüyor. Yazar, ayrıca, yukarıda saydığımız “büyük” hadisçilerin hadislerini de çoğu zaman onların yukarıda bahsi geçen şekilde tenkit edilmeleri dolayısıyla zayıf sayıyor. Yani mesele, sadece bu *rāvî*leri *cerh* etmek değil, ilgili hadislerin *isnād*larındaki diğer *rāvî*lerin bir tarafa bırakılarak onlar yüzünden hadisin zayıf sayılması ve aynı zamanda hadisin diğer rivayetlerinin göz önünde bulundurulmamasıdır. Buradan hareketle, Canikli'nin ilgili hadislerin bu *rāvî*ler dolayısıyla zayıf olduğunu iddia edebilmek için yapması gereken işin belki yüzde doksanını yapmadan bu sonuca ulaşmasıdır. Mesela, düşünün, Şu'be, *rāvî*lerin isimlerinde hatalar yapabildiği için hafif bir eleştiri almıştır. Bu eleştirinin haklı olduğunu varsayarsak –eleştiriler her zaman haklı olacak diye bir şey de yok– *isnād* karşılaştırmaları çoğu zaman Şu'be'nin, ilgili hadisin *rāvî*lerinin isminde hata yapıp yapmadığını ortaya çıkaracaktır. Ama Canikli, böyle bir tetkike gerek duymadan, Şu'be'nin adını *isnād*da görür görmez hadisi zayıf diye işaretleyebiliyor. Bu şekilde Şu'be'nin bütün hadislerini başka bir sebepten değil de Şu'be'nin *isnād*daki varlığından dolayı şüpheli hale getirmenin, en azından gelenek tarafından *ricāl* tenkidinin kurucularından ve yaygın olarak ilk uygulayıcılarından addedilen Şu'be'ye haksızlık olacağını düşünüyorum.

Yine aynı şekilde Ma'mer'in ya da bir başkasının zaman zaman hata yaptığı bize aktarılıyorsa ve fakat Canikli'nin tetkik ettiği hadiste başkaları da aynı hadisi rivayet ettiği için Ma'mer'in hata yapmadığı tesbit edilebiliyorsa, bu hadisi Ma'mer'in hata yapma ihtimali ile zayıf addetmek anlamlı mıdır?

Meşhur ve güvenilirlikle maruf ve fakat şu ya da bu sebeple eleştirilmiş *rāvî*lerin bütün hadislerini zayıf saymak, şöyle bir tuhafliğe da yol açmaktadır: Mesela, Ma'mer on bin kadar hadis bildiği söylenen musannıf bir hadis alimdir. Bu kadar hadis içinde hatalar yapacağı aşikârdır ve hadislerinin başkalarının rivayetleriyle karşılaştırmalı olarak çalışılması bu hataların hiç olmazsa çoğunu ele verecektir. Ma'mer gibi çok hadis rivayet eden ve çok da iyi bilinen bir *rāvî*nin Şiiliğinden tutun birçok konuda tenkide maruz kalması, yani hadis rivayetindeki önemli yeri dolayısıyla sonraki hadis münektitlerince hayatının ve hadisçiliğinin titizlikle incelenmesi ve bu süreçte eleştiriler alması normal karşılanmalıdır. Bu eleştirileri yapanların onun bütün hadislerini silip atmadıkları da yukarıda değinildiği üzere bir vakiyedir. Şimdi Ma'mer'i bir tarafa koyup onun çağdaşı olan ve ömründe 3-5 hadis rivayet etmiş X adlı *rāvî*yi düşünelim. Bu *rāvî*nin hayatı hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz olabiliriz ve bu kişi hem

bundan dolayı hem de hadislerinin azlığı nedeniyle hadis münekkitlerinden hiçbir tenkit almamış olabilir. *Tehzību't-Tehzīb* gibi bir *ricāl* kitabının tetkiki bu tür *rāvī*lerin sayısının bir hayli çok olduğunu gösterecektir. Bir başka ifadeyle, az hadis rivayet eden ve az bilinen bir *rāvī*nin herhangi bir tenkit alma ihtimali, çok hadis rivayet eden meşhur bir *rāvī*ye göre daha azdır. Canikli'nin hadis *rāvī*lerini incelemeye yaklaşımı, hadis rivayetinde hemen hemen hiçbir ciddi rol almamış, hayatı ve dünya görüşü hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz bir *rāvī*yi, sırf herhangi bir tenkit almadı diye, Ma'mer ve yukarıda adı geçen ve hadis rivayetindeki rolleri herkesin malumu olan şahıslara tercih etmeyi gerektirecektir. Bunun hadis tetkiki işini nasıl altüst edeceğini görmek zor olmaz herhalde.

Canikli'nin ilgili hadis âlimlerini *cerh* ederken içine düştüğü bir çelişki, aslında bir takım kusurlarından dolayı hadislerini zayıf ilan ettiği Sufyān b. 'Uyeyne ve eṭ-Ṭayālīsī gibi kişileri birer *rāvī* eleştirmeni kabul edip onların *rāvī*lerle ilgili değerlendirmelerine itimat etmesidir (mesela bkz. ss.70 ve 209). Hadisi kabule değer bulunmaz birinin hadis *rāvī*leri konusundaki uzmanlığına müracaat edilmesi, ister istemez okuyucuya tuhaf geliyor.

Canikli hadislerin *isnād*larını çok parçacı değerlendirmektedir. Yazar, hadisın farklı rivayetlerini bir arada dikkatle incelediği takdirde ulaşamayacağı bir sonuca, hadisın her farklı *tarīk*inde *cerh* edilmiş *rāvī* aramak şeklinde özetlenebilecek *isnād* tetkiki sayesinde rahatlıkla ulaşıyor. Ne kastettiğimin anlaşılmasına yardımcı olması için şu örneği zikretmek istiyorum:

Canikli, önce “Bir adam Hz. Ebû Bekir'e ‘Halifetullah’ diye seslendi. Hz. Ebû Bekir de ‘Ben Allah'ın halifesi değilim, Rasulüllah'ın halifesiyim ve ben buna razıyım’ şeklinde karşılık verdi” hadisinin Vekī' b. el-Cerrāh ← Nāfi' b. 'Umer ← İbn Ebī Muleyke *isnād*ıyla gelen İbn Ebī Şeybe rivayetini ele alıyor (ss.27-8). Bir sonraki paragrafta, “bu hususta Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *el-Musned*'inde yer alan diğer bir rivayet de şu şekildedir” diyerek aynı hadisın Mūsā b. Dāvūd ← Nāfi' b. 'Umer ← İbn Ebī Muleyke *isnād*ıyla gelen *tarīk*ini başka bir hadismiş gibi inceliyor (ss.28-9). Akabinde başka bir hadisın *isnād*ını tartıştıktan sonra İbn Ebī Muleyke hadisın *el-Musned*'deki başka bir rivayetini yine başka bir hadismiş gibi tekrar ele alıyor. Bu sefer hadis, Muḥammed b. Yezīd ← Nāfi' b. 'Umer ← İbn Ebī Muleyke *isnād*ına sahiptir (ss.29-30). İncelemesi sonucunda Canikli, aynı hadisın bu üç rivayetinin üçünü de, birbirinden bağımsız olarak, hadisı Nāfi' b. 'Umer'den rivayet eden Vekī', Mūsā ve Muḥammed'in zayıf *rāvī*ler olmalarını gerekçe göstererek zayıf saymaktadır. Bu üç *rāvī*nin kusurları

sırasıyla Vekî'nin *lahn* yapması, Mūsā'nın hadisinde *idtirāb* olması ve Muhammed'in *mechūl* olmasıdır. Aksi takdirde bu *rāvī*ler hadis tenkitçilerince *sika* kabul edilmişlerdir. *Ricāl* kitaplarına hızlı bir müracaat, Muhammed'in *mechūl* biri olmadığını gösteriyor. Vekî'nin *lahn* yapması, aslında, rivayetlerini terk etmeyi gerektirecek bir *cerh* sebebi değildir; Mūsā'nın bir hadisi akranlarıyla aynı şekilde rivayet etmesi bu hadiste *idtirāb*ının olmadığını gösterir. Zaten, hadislerinde sıklıkla *idtirāb* bulunmayan bir *rāvī* hadisçilerin kurallarına göre, bence haklı olarak, *cerh* edilmiyor. Birbiriyle ittifak halinde bu hadisi rivayet eden bu üç *rāvī* (bu arada hadisin başka *rāvī*leri de olabilir), neticede yeterince tetkik yapılmadan zayıf addedilmiş ve hadis, genel rivayet ağı göz önünde bulundurulmadan ve bütün *tarīk*leri bir arada değerlendirilmeden zayıf durumuna sokulmuştur.

Kitaptaki *rāvī* ve *isnād* incelemelerindeki hataların sayısı insanı şaşırtacak düzeydedir ve bunların hepsini bu kısa değerlendirme yazısında dile getirmek mümkün görünmüyor. Bu kadar çok yanlışın bir arada olması, bize en azından, yazarın özensizliğini, dikkatsizliğini, aceleciliğini ve umursamazlığını gösteriyor. Böyle bir kitapta, her ne kadar arzulanmasa da, az sayıda hata hoş görülebilirdi. Neticede bu kadar çok *rāvī* ismiyle uğraşıldığında, bir yerlerde ufak tefek birkaç hata gözden kaçacaktır. Fakat bu kitapta mevcut hataların sayı ve niteliği, kabul edilebilirlik sınırını fazlasıyla aşıyor. Kitaptaki *isnād* değerlendirmelerindeki hatalar, *isnād* şemalarında çok daha kötü bir duruma kavuşuyor. *İsnād* şemalarının hepsi, sayısız eksiklik ve yanlışlıkla dolu olduğu için itimada şayan görünmüyor ve göstermelik olarak hazırlanmış intibai uyandırıyor. Ben sadece birkaç hadisin *isnād*ıyla ilgili yazarın yaptığı incelemedeki belli başlı hatalara dikkat çekerek meramımı daha iyi anlatabileceğimi düşünüyorum. Okuyucu burada zikredilen hataların benzerlerinin kitabın her yerinde olduğu konusunda bir kez daha uyarılmayı hak ediyor. Şimdi “halifelerdeki bozulmayı dile getiren rivayetler” başlığını taşıyan şema ve takip eden *isnād* tetkikine (ss.255-260) bir göz atalım.

Bu şemada Canikli altı *isnād*ı bir araya getirmiş.

*İsnād*lar, şemada (s.255) yer aldığı şekliyle şöyle (hataları daha iyi gösterebilmek için *isnād*ları şema halinde vermiyorum):

1a. ed-DARİMİ (Ö. 255/868) ← Mervan b. Muhammed ← Yahya b. Hamza ← Ebû Vehb ← Ebû Salebe b. Huşeni ← Ebû Ubeyde b. Cerrah ← Hz. Peygamber

2a. ABDURRAZZAK (Ö. 211/826) ← Ebû Kılabe ← Eyyub ← Ma'mer
← Hz. Peygamber

3a. EBÛ NUAYM (Ö. 228/843) ← Damra b. Rabia ← İbn Ebi Şevzeb
← Yahya b. Ebi Amir eş-Şeybani ← Hz. Peygamber

4a. TİRMİZİ (Ö. 279/892) ← Harun b. İshak el-Hemedani ←
Muhammed b. Abdulvahhab ← Ebu Huseyn ← eş-Şa'bi ← Asım b. el-Abdi
← Hz. Peygamber

5a. EBÛ NUAYM (Ö. 228/843) ← Huşeym ← Avvam b. Havşeb ←
Ubeyd b. Ebi Sabit ← Ebû Ubeyde ← Beşir b. Said ← Ebu'n-Nu'man ←
Hz. Peygamber

6a. AHMED BİN HANBEL (Ö. 241/855) ← Abdullah b. Hubab ←
Sımak b. Harb ← Ebu Yunus el-Kuşeyri ← Hz. Peygamber

Yukarıdaki *isnâd*lar yazarın imlası kullanılarak aktarılmıştır. Büyük harfli ilk isimler bu hadislerin içinde bulunduğu kitapların yazarlarıdır. *Râvî* isimleri arasındaki “←” işareti rivayetin akış yönünü göstermektedir. *İsnâd*ların başındaki numaraları aşağıdaki tartışmada ilgili rivayetlere kolay gönderme yapılabilmesi için ben ekledim. Şimdi bu hadislerin *isnâd*larını, yazarın kullandığı kaynaklardan aktarıp bir değerlendirme yapacağım. *İsnâd*lar arasındaki farkları aşağıda koyuyla işaretledim.

1b. ed-Dârimî ← Mervân b. Muhammed ← Yahyâ b. Hâmza ← Ebü Vehb ← **Mekhûl** ← **Ebü Şa'lebe el-Huşenî** ← Ebü 'Ubeyde b. el-Cerrâh ← Hz. Peygamber¹

2b. 'Abdurrazzâk ← **Ma'mer** ← **Eyyüb** ← **Ebü Kılabe**²

3b. Nu'aym b. Hammâd ← Damra ← **İbn Şevzeb** ← Yahyâ b. Ebî 'Amr es-Seybânî [keza] ← **Ka'b** (*mevkûf*)³

4b. et-Tirmizî ← Hârûn b. İshâk **el-Hemdânî** ← Muhammed b. 'Abdulvahhâb ← **Mis'ar** ← **Ebü Haşim** ← eş-Şa'bî ← 'Asım el-'Adevî ← **Ka'b b. 'Ucra** ← Hz. Peygamber⁴

5b. Nu'aym b. Hammâd ← Huşeym ← el-'Avvâm b. Havşeb ← **Habîb** b. Ebî Şâbit ← **Ebü 'Ubeyde ve Beşir b. Sa'îd Ebü'n-Nu'mân** (*mevkûf*)⁵

¹ Ed-Dârimî, *Musnedu'd-Dârimî el-ma'rûf bi-Suneni'd-Dârimî*, tah. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), c.3, s.1334 (no.2146).

² 'Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Muşanna'f*, tah. Hâbîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983) c.11, ss.446-447 (no.20968).

³ Nu'aym b. Hammâd, *el-Fiten*, tah. Semîr b. Emîn ez-Zuheyrî (Kahire: Mektebetu't-Tevhîd, 1991), s.99 (no.237).

⁴ Et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, tah. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), c.4, ss.108-109.

6b. Ahmed b. Hanbel ← Ravḥ ← Ebū Yūnus el-Ḳuṣeyrī ← Simāk b. Ḥarb ← ‘Abdullāh b. Ḥabbāb b. el-Erett ← Ḥabbāb b. el-Erett ← Hz. Peygamber⁶

Burada musannıflar hariç tutulursa, yalnızca 30 *rāvī* adının geçtiği bu altı *isnād*lık şemada Canikli'nin yaptığı yanlışları özetle aktarırsak, kitabın hazırlanmasındaki özensizlik daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu altı *isnād*ın altısı da çeşitli yanlışlıklarla, olması gerektiği şekillerden uzaklaştırılmıştır:

1) 2a ve 6a nolu *isnād*lar şemaya ters aktarılmıştır, yani *isnād*ın musannıf tarafındaki isimler, hadisi Hz. Peygamber'den duyan kişiler olarak gösterilmiştir. “Musannıf-a-b-c-d-Peygamber” şeklindeki *isnād* “musannıf-d-c-b-a-Peygamber” şeklinde şemaya konulmuştur. Takip eden tartışma bölümünde de aynı hata devam ettirilmiştir.

2) 1a, 3a, 4a, 6a *isnād*larında *rāvī* veya *rāvī*ler düşürülmüştür. 1a'da Mekhūl, 3a'da Ka'b b. 'Ucra, 4a'da Ka'b b. 'Ucra ve Mis'ar, 6a'da Ravḥ ve Ḥabbāb b. el-Erett isnaddan düşmüştür. Ka'b b. 'Ucra'nın ve Mis'ar'ın adlarının şemayı takip eden tartışmalarda yer aldığı burada not edilmelidir.

3) 5a'da *isnād*ın iki sahabi *rāvī*sinin arasındaki “ve” bağlacı düşürülüp bu sahabeler birbirinden hadis rivayet eder konumuna sokulmuştur. Buna ilaveten bu sahabelerden Beşir b. Sa'īd'in künyesi olan Ebū'n-Nu'mān ayrı bir *rāvī* olarak düşünülüp *isnād*a eklenmiştir.

4) *Rāvī* isimlerinde çok sayıda yanlışlar yapılmıştır: Canikli'nin şemasında 1a'da Ebū Şa'lebe el-Ḥuṣenī, Ebū Salebe b. Huṣeni'ye; 3a'da İbn Şevzeb, İbn Ebi Şevzeb'e; 'Amr, 'Āmir'e; es-Seybānī, eş-Şeybani'ye; 4a'da 'Āşım el-'Adevī, Asım b. el-Abdi'ye;⁷ Ebū Ḥaşīn, Ebu Huseyn'e; el-Hemdānī, el-Hemedani'ye;⁸ 5a'da Ḥabīb b. Ebī Şābit, Ubeyd b. Ebi Sabit'e; 6a'da 'Abdullāh b. Ḥabbāb, Abdullah b. Hubab'a dönüşmüştür.

5) Yazarın kaynaklarından *Kitābu'l-Fiten*'in yazarı Nu'aym b. Ḥammād, 3a ve 5a'da ve *isnād* şemasını takip eden tartışmada “Ebū Nuaym” olarak verilmiştir.

Bu hataların bir kısmı *isnād*ları şemalaştırma aşamasında yapılmış gibi gözüküyor, fakat çoğu hata şemayı takip eden tartışmada devam ediyor.

⁵ Nu'aym b. Ḥammād, *el-Fiten*, s.99-100 (no.239).

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmām Ahmed ibn Hanbel*, tah. Şu'ayb el-Arna'ut (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 1993), c.34, s.552 (no.21074).

⁷ Bu *rāvī*nin adı *isnād* incelemesi esnasında “Asım el-Adiyy”e dönüşüyor (s.257).

⁸ *İsnād* tartışmalarında “el-Hamadānī” oluyor.

İsimler konusunda bu kadar hata yapılıncaya, bu *rāvî*lerin izini *ricāl* kitaplarında sürmede ne kadar başarı bekleyebiliriz? Nitekim yazar, bu *isnād*lardaki *rāvî*lerin hepsini *ricāl* kitaplarında aramasa da⁹ aradığı durumlarda zaman zaman *rāvî*leri birbirine karıştırdığı görülüyor. Tâbiîn hadisçilerinden olup yukarıda ‘Abdurrazzāk’ın *isnād*ında geçen (2a ve 2b’yi karşılaştırınız) Ebū Kılābe’nin adı ‘Abdullāh b. Zeyd el-Cermī (ö.104) iken, Canikli bu şahsı Ebū Kılābe ‘Abdumelik b. Muhammed er-Rakāşī (ö.276/890) olarak tesbit ediyor. Bu şahsın 211 yılında ölen ‘Abdurrazzāk’ın *isnād*ındaki bir *rāvî* olduğunu hiç hesaba katmıyor ve özenle not ettiği ölüm tarihleri de yazarı uyarıcı bir işlev görmekten uzak kalıyor. Dahası, yazar, er-Rakāşī’den dolayı ‘Abdurrazzāk’ın *isnād*ının “sıhhatini kaybettiği”ni söylüyor (s.255). Az ileride bu sefer İbn Ebī Şeybe’deki (ö.235) bir rivayetin *isnād*ındaki Ebū Kılābe’yi, aynı hatayı yaparak, er-Rakāşī zannediyor ve yine ondan dolayı rivayeti zayıf ilan ediyor (ss.256-257). Benzer bir hatayı daha sonra et-Tirmizī’nin *isnād*ındaki Ebū Haşīn için yapıyor. Önce bu künyeyi “Ebū Huseyn” olarak tesbit ediyor, sonra da onun 247/862’de ölmüş bir Ebū’l-Huseyn Aḥmed b. ‘Abdullāh olduğunu iddia ediyor ve hatta et-Tirmizī’nin ondan hadis aldığını özenle not ediyor. Ne var ki et-Tirmizī’nin *isnād*ındaki yerine bakıp, 104’te ölmüş eş-Şa’bī’den hadis almış bu şahsın 247/862’de ölmüş biri olamayacağını gözden geçiriyor (s.258). Et-Tirmizī’nin gerçek *rāvî*si, Ebū Haşīn ‘Uthmān b. ‘Āşim el-Kūfī’dir (ö.128). Yazarın, *Kutub-i Sitte* gibi, *rāvî*leri büyük ölçüde tesbit edilmiş ve müstakil çalışmalara konu olmuş kitaplardaki *isnād*ları incelerken bu şekilde tökezlemesi okuyucuyu şaşırtıyor.

İsnād tartışmaları sırasında ed-Dārimī’nin (1a ve 1b) *rāvî*si Ebū Şa’lebe el-Ḥuşenī’nin adını ve ölüm tarihini bu sefer doğru yazsa da hakkında aktardığı bilgiler yazarın onu Şa’lebe b. Muslim el-Ḥaş’amī ile karıştırdığını gösteriyor. Zira ez-Zehebī’nin *Mizānu’l-İtidāl*’inden aktarılan el-Ḥuşenī’nin *munker* haberler rivayet ettiği bilgisi, dipnotta belirtilen sayfada (c.1, s.371) el-Ḥaş’amī hakkında veriliyor. Bu arada, Canikli “*munker* haberler” derken *Mizānu’l-İtidāl*’deki metnin sadece bir *munker* rivayetten bahsettiğini ifade etmek gerekiyor.

Huşeym b. Beşīr’in ölüm tarihi 183 iken 283 olarak veriliyor. Takip eden miladi yıl da 283’e ayarlı 896. Fakat bu bir dizgi hatası değil dikkatsizlik eseri görünüyor. Ama şu ifadeye bir bakalım: “Ebū Nuaym (ö. 228/843)’ın *rāvî*lerinden Huşeym (ö. 283/896) ...” (s.256). Basım öncesi böyle bir

⁹ Aramış olsa da bunun bilgisi kitapta bize verilmiyor.

yanlışın fark edilmemesi şaşırtıcı doğrusu. Bu arada Ebū Nu‘aym’ın aslında Nu‘aym b. Hammād olduğuna yukarıda değinmiştik.

Bu saydıklarımız *isnād* şemasının ve takip eden tartışmanın ne kadar güvenilmez olduğunu ispatlamaya yetecektir. Bu kadar çok hatanın olduğu bir *isnād* analizinden doğru bir sonuç çıkması beklenemez. Bir hadisin bütün varyantlarına dair bir *isnād* incelemesinde bir veya iki tane bu türden hata olması hoş görülebilir. Fakat bu kadar çok yanlışın birkaç sayfaya sığdırılması özensizlik, ilgisizlik ve umursamazlığın yanı sıra yazarın *isnād* tetkiki işini bir formalite gereği veya göstermelik olarak yaptığına işaret ediyor. Maalesef bu birkaç sayfalık *isnād* incelemesinin yukarıda bahsedilenler dışında başka büyük problemleri bulunmaktadır. Şimdi bunlara değinmek istiyorum.

1- Bu şemada ve takip eden değerlendirme bölümünde Canikli, benzer muhtevaya sahip farklı hadisleri bir arada tartışıyor. Farklı hadisler *isnād* şemasına sanki aynı hadisin farklı rivayetleriymiş gibi yerleştirilmiş görünüyorlar.

2- Canikli'nin ilgili hadis(ler)in bütün rivayetlerini bulmaya çalışmadığı anlaşılıyor. Basit bir araştırma bile, bu hadislerin yazarca incelenmeyen başka *tarik*lerinin olduğunu göstermektedir. Bir hadis hakkında söz söylemek için, o hadisin mümkün olduğu kadar çok rivayetini bir araya getirmenin gerektiğini söylemeye gerek bile yoktur. Yazar bunu yapmaya çalışmadığı gibi, en-Nesāī, İbn Ebī Şeybe, Ebū Ya‘lā, el-Khallāl ve İbn Hibbān'ın kitaplarında bulunduğu rivayetlere tartışma esnasında değinmesine rağmen, *isnād* şemasına ekleme gereği duymamıştır.

3- Canikli'nin tartıştığı rivayetlerden üçü *merfū‘* olmadıkları halde (2, 3 ve 5 numaralı rivayetler), Canikli tarafında *merfū‘* muamelesi görmüş ve *isnād* şemasında o şekilde yer almıştır.

4- Canikli'nin yukarıda zikredilen *isnād*ları, kendi verdiği hatalı şekillere göre, musannıflar hariç 25 *rāvī*den oluşuyor (benim sayıma göre bu rakam 30). Canikli, şema sonrası incelemelerinde bu *rāvī*lerden sadece sekiz tanesi ile ilgili bize bilgi veriyor; fakat yukarıda da değinildiği gibi, bu sekiz *rāvī*den üçünü yanlış tesbit ediyor. Bu da *isnād*lardaki bütün *rāvī*lerin incelenmesine yazar tarafından gerek duyulmadığını bize gösteriyor.

Şunu tekrar etmekte fayda görüyorum: Yukarıda işaret edilen hataların benzerlerine kitabın içindeki tüm *isnād* analizlerinde sıklıkla tesadüf edilebiliyor. Önemli olduğu için, burada sadece *rāvī*leri yanlış tesbit etmeye birkaç örnek vermek istiyorum:

- *İsnâddaki* Sufyân, İbn ‘Uyeyne olduğu halde eş-Şevrî olarak tesbit ediliyor (s.60).

- El-Buḥārî’nin, İbrâhîm b. Mūsâ ← Hişâm ← Ma’mer ← ez-Zuhrî ← Enes *isnâd*ındaki Hişâm’ın, Hişâm b. ‘Urve olduğu zannediliyor (s.71). Zira dipnotta atıfta bulunulan kaynaklar Hişâm b. ‘Urve hakkındadır. Halbuki *isnâd*daki yeri ve el-Buḥārî’deki diğer pek çok *isnâd*, bunun Hişâm b. Yûsuf olduğunu gösteriyor.

- *İsnâdda* geçen Zuheyr’in, Zuheyr b. Ḥarb (ö.234) olduğu söyleniyor (s.119). Halbuki *râvî*nin *isnâd*daki yeri, onun çok daha önce ölmüş Zuheyr b. Mu‘aviye (ö.173) olduğunu gösteriyor.

- *İsnâdda* geçen el-Enşârî, Muḥammed b ‘Abdullâh b. el-Muğennâ el-Enşârî el-Başrî (ö.214?) olacakken, onun, Muḥammed b ‘Abdullâh b. Ziyâd Ebû Seleme el-Enşârî el-Başrî olduğu iddia ediliyor (ss.126-127). Bunlardan ilkinin kaynaklarda *şika*, ikincisinin ise zayıf olarak değerlendirilmesi, *râvî*nin tesbitinde yapılan hatanın hadisin *şihhatini* nasıl etkileyebileceğini bir kez daha gösteriyor.

- Aynı hadisin *isnâd*ındaki Eş‘aş, Eş‘aş b. ‘Abdurrahmân olarak tesbit ediliyor (s.127); halbuki bu kişi, Eş‘aş b. ‘Abdumelik olmalıdır.

- *İsnâd*daki Suriyeli ez-Zubeydî’nin, Kufeli Zubeyd b. el-Ḥâriş (ö.122/740) olduğu ifade ediliyor (s.128). Ez-Zubeydî’den hadisi rivayet eden Muḥammed b. Ḥarb’in (ö.210/826) biyografisine *Tehzîbu’t-Tehzîb*’de “*kâtibu Muḥammed b. el-Velîd ez-Zubeydî*” denilerek başlanıyor; bu da bize aslında ilgili *isnâd*daki ez-Zubeydî’nin kimliğini gösteriyor.

- Aynı *isnâdda* geçen ez-Zuhrî’nin (ö.124/742) şeyhi ‘Amr b. Ebân b. ‘Uşmân –ki Hz. ‘Uşmân’ın torunudur– 250/864 yılında ölmüş bir ‘Amr b. ‘Uşmân’la, nasıl oluyorsa, karıştırılıyor. (s.128).

- ‘Abdul‘azîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn’un (ö.164/781) *el-Cerḥ ve’t-Ta’dîl*’de *mechûl* olarak zikredildiği not ediliyor (ss.101-102). Bu meşhur âlim ve fakihin *mechûl* diye nitelenmesinin sebebi, referans verilen kaynağa bakıldığında anlaşılıyor. Yazarın, onu ‘Abdul‘azîz b. Seleme adlı *mechûl* diye nitelenen bir *râvî* ile karıştırdığı görülüyor (*el-Cerḥ ve’t-Ta’dîl*, c.5, s.383). El-Mâcişûn’un doğru tercemesi üç sayfa ileride bulunuyor (*el-Cerḥ ve’t-Ta’dîl*, c.5, s.386).

Bu listeyi uzatmak mümkün; ama sanırım bu kadarı yetecektir. Şimdi de yazarın *râvî* ve *isnâd* tetkiklerindeki, hadis dil ve terminolojisine hakimiyetindeki ve kaynak kullanımındaki sayısız problemleri durumundan yukarıda değinmediğim türden birkaç örneği zikretmek istiyorum. Bunlar benim tesadüf ettiklerim arasından seçtiğim örneklerdir. Eğer kitabın verdiği

bilgiler kullanılan kaynaklarla karşılaştırmalı olarak ele alınsa, daha nelerle karşılaşılabılır, Allah bilir.

- Yazar diyor ki: “Ayrıca h. 198 yılında vefat eden Sufyân b. Uyeyne’den h. 241’de vefat eden Ahmed b. Hanbel’in doğrudan hadis rivayet edip etmeyeceği de şüpheli bir durumdur” (s.91). Bu gereksiz bir vehimdir. Bugün üniversitedeki kıdemli bir hocayla öğrencisi arasındaki yaş farkının Sufyân ile Ahmed arasındakinden daha çok olabildiğine işaret edelim. Ahmed, Sufyân öldüğünde 34 yaşındadır. Kaldı ki Sufyân ile Ahmed’in hoca-talebe ilişkileri hadisçiler arasında tevatür derecesinde bir bilgidir.

- Yazar diyor ki: “İbn Hanbel ise, ‘Onu gördüm fakat ondan hadis yazmadım.’ demektedir” (s.95). Ahmed bunu, Mubârak b. Sa’îd (ö.180/797) hakkında söylüyor. Yazar, bunun *cerh* olduğunu ima ediyor; ama Ahmed burada literal olarak Mubârak’i gördüğünü fakat ondan hadis al(a)madığını anlatıyor gibi görünüyor. Mubârak öldüğünde Ahmed’in sadece 16 yaşında olduğunu hatırlatalım.

- Canikli, Habîb b. Ebî Şâbit (ö. 119/737) hakkında “bazı hadislerinde ona tâbi olunamayacağı söylenmektedir” diyor (s.95). Aslında burada yazarın kaynağında onun bazı hadislerine *mutâba’at* edilmediği bilgisi bizimle paylaşıyor, fakat bunu yazar kelimenin sözlük anlamıyla çevirince kastedilmeyen bir anlam çıkıyor.

- Canikli, İbn Şevzeb adlı *râvî*yi sadece, İbn Hâzım’ın ‘*mechûl*’ demesi sebebiyle *cerh* edilmiş saymaktadır (s.218). İbn Hâzım’ın, et-Tirmizî gibi meşhur hadisçileri *mechûl* sayması, onun bu konuda söz söyleme yetkinliğini tartışmaya açmaktadır. Bir başka ifadeyle, bir kimseyi sadece İbn Hâzım’ın *mechûl* saymasının fazla bir değeri yoktur.

- Yazar şöyle diyor: “Bezzar bu hadisi Hz. Ali dışında bu isnadla rivayet eden kimseyi bilmiyoruz demektedir” (s.95. dn.247). El-Bezzâr’ın dediği aslında şu: “Bu hadisin ‘Alî b. Ebî Tâlib’den, başka bir kanalla rivayet edildiğini bilmiyoruz” (s.97, dn.253’te Huzeyfe hadisiyle ilgili benzer bir ifade kullanılmış).

- Yazar, İbn Ebî ‘Âşım’ın *Kitâbu’s-Sunne*’sine editör ve şarih el-Elbânî’nin düştüğü notları İbn Ebî ‘Âşım’a ait zannediyor gibi görünüyor (s.216).

- “Ebû Hatim[,] Musa b. Davud’un hadislerinde bazı sıkıntılar olduğunu söylemektedir” (s.28). Buradaki “sıkıntılar” ifadesi *idtirâb*’ın tercümesidir, ama aynen muhafaza edilmesi gereken bu terimin, böyle ifadelendirilince, anlamını ne kadar muhafaza edebileceği tartışmaya açıktır.

• Canikli, ed-Devrakî'nin *Musnedu Sa'd b. Ebî Vakḳāş*'ından hadis alıyor, fakat kitabın başlığındaki Sa'd'ı kitabın yazarının adı sanarak "Aynı rivayet; Sa'd (ö. 246/901)'ın [*keza*] *el-Musned*'inde de yer almaktadır" diyor (s.52). S.53'te ve kaynakçada hata devam ediyor: "Sa'd, Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Kesîr ed-Devrakî, *el-Musned*, (Tah: Emir Sabri), ..." (s.293). Bu arada muhakkıkın adı Emir değil 'Âmir olmalıdır.

• "İbn Vehb'in, Yahya b. Maîn'in hadislerini yazdığı ..." diye başlayan cümle (s.72), Arapça metni yanlış anlamaya ve aktarmaya bir örnek olarak zikredilebilir. İlgili sayfada İbrâhîm b. el-Munzir el-Hizâmî hakkında konuşuluyorken aktarılan, onunla alakasız görünen bu ifade, bağlamında pek bir anlam ifade etmiyor. Yazarın kaynağı *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'e (c.2, s.139) bakıldığında, aslında Yaḥyâ b. Maîn'in İbrâhîm b. el-Munzir'den İbn Vehb'in –muhtemelen meğaziyle ilgili– hadislerini yazdığına dair bir bilgiyle karşılaşılıyor. Yazarın verdiği şekliyle ilgili *râvînin cerhine* veya *ta'dîline* dair bize bir fayda sunmayan bu ifadenin niye kitaba alındığı da anlaşılıyor.

• Hadis kitaplarında yer alan *isnâd*lardaki ilk isimlerin bazen yazarın kendisi olabileceği gözden kaçırılıyor. Mesela s.165'teki *isnâd* şemasındaki el-Bāğandî (ö.312) rivayetinde el-Bāğandî'den önce adı *isnâd*da geçen Muḥammed, el-Bāğandî'nin ta kendisidir.

• El-Bezzâr'dan nakledilen bir hadisin *isnâd*ı yine hatalı veriliyor: "Halifelerin Hz. Peygamber tarafından işaret edildiğini dile getiren bir rivayet de Amr b. Ali, Ukbe b. Mukerram, Ebû Âsım, Amr b. Muhammed, Salim ve babası isnadıyla şu şekilde gelmektedir: 'Biz Hz. Peygamber zamanında, halifelerin (sırayla) Ebû Bekir, Ömer ve Osman olduğunu söyledik'" (s.98). *İsnâd* incelemesinde 'Ukbe b. Mukarram, 'Ukbe b. Muslim'le karıştırılıyor. 'Umer b. Muḥammed [b. Zeyd b. 'Abdullāh], 'Amr b. Muhammed (ö.232/847) olarak tesbit ediliyor. Halbuki 'Umer'in *isnâd*daki yeri, onun daha önce yaşamış biri olduğunu gösteriyor. Dahası, bu hadisin tercümesi de problemli görünüyor. Hadisin Arapça metni şöyle diyor: "*kunnâ nekūlu fî 'ahdi Rasūlillāh: Ebū Bekr, 'Umer ve 'Uṣmān, ya'nî fî'l-hilāfe.*" Burada rivayetin "hilafet"le ilişkilendirilmesi sonradan yapılan bir yorumdan kaynaklanıyor gibi görünüyor. Hadisin farklı kanallardan İbn 'Umer'den yapılan yaygın rivayetlerinde metin çok daha farklı: "*kunnâ lā nufāḍilu bayna aḥad min aşḫābi Rasūlillāh ve-kunnâ nekūlu Ebū Bekr, 'Umer ve 'Uṣmān, ṣumme lā nufāḍilu ba'du.*" Peygamber'in bu üç sahabisinin diğer sahabilerce üstün tutulmasına dair bir rivayetin, ikinci bir aşamada hilafet meselesiyle ilişkilendirildiği görünüyor. Fakat hadisi varyant

ve versiyonları ile çalışmadığınız zaman bu tür durumları tesbit etmek kolay olmuyor.

- Bir yerde Ya'küb b. Cubeyr isminde bir *rāvī* icad ediliyor (s.108-9). Canikli, birkaç kere daha başka yerlerde yaptığı üzere *isnādı* kaynağından nakleirken ters çeviriyor. Aḥmed b. Ḥanbel'in "Ya'küb ← Ebī ← Ebīhi ← Muḥammed b. Cubeyr *enne ebāhu* Cubeyr b. Mu'ım" *isnādı* "Muḥammed b. Cubeyr ← Ebīhi ← Ebī ← Ya'küb b. Cubeyr ← Cubeyr b. Mu'ım" şekline dönüşüyor. Asıl *isnād*da Ya'küb babasından rivayet ettiği ve *isnādın* ilk dört *rāvī*si de ters çevirildiği için sahabi Cubeyr'in aslında *isnād*da babasının adı verilmeyen Ya'küb'un babası olduğu düşünülüyor. Ya'küb aslında Aḥmed b. Ḥanbel'in *şeyḫi* olan meşhur hadisçi Ya'küb b. İbrāhīm b. Sa'd b. İbrāhīm'dir. *İsnād* şemasında aynı *isnād* bu sefer et-Tirmizī'den doğru olarak aktarılmış; fakat yazarın şemaları daha ziyade göstermelik olduğu için bu bile yazarın hatasını düzeltmeye yetmemiş gözüküyor. Bir kere Ya'küb b. Cubeyr diye bir isim oluşturulunca, yazar kaynaklarda bu ismi aramış ve hasbelkader *Mizānu'l-İtidāl*'de (c.4, s.449) bu isimde olup "*mechūl*" diye nitelenen bir *rāvī* bulmuş ve buna dayanarak Aḥmed b. Ḥanbel'in ilgili hadisini zayıf diye nitelemiştir.

- Aynı *isnād*daki Muḥammed b. Cubeyr'le ilgili (s.109) yazar şöyle bir bilgi aktarıyor: "Ancak onun Ömer b. Hattab'dan işittiği hadisler sıhhatli sayılmamıştır. Dârekutnî onun hadislerini mürsel olarak rivayet etmiştir." *Tehzību't-Tehzīb*'den alındığı anlaşılan bu bilgi aslında hadisçilerin dil ve üslubu göz ardı edilerek birkaç hata içerecek şekilde yanlış çevrilmiştir. İlgili kaynakta şöyle deniyor: "*lā yaşihḫu semā'uhu min 'Umer b. el-Ḥaṭṭāb. Fe-inne ed-Dāraḫūnī naşşa 'alā enne ḥadīşehu 'an 'Uşmān mursel*" ('Umer'den *semā'ı* sahih değildir; ed-Dāraḫūnī, 'Uşmān'dan rivayetinin de *mursel* olduğunu ifade etmiştir).

- Canikli, Sa'īd b. Jumhān adlı *rāvī*yle ilgili: "Ebū Hātım (ö. 327/938) de 'hadisiyle amel edilmez' değerlendirmesini yapmaktadır" diyor (s.152). Aslında *el-Cerḫ ve't-Ta'dīl*'de (c.4, s.10) Ebū Hātım'in dediği şu: "*şeyḫ yuktabu ḥadīşuhu ve-lā yuḥteccu bihi*." Bu, en geniş anlamıyla "hadisleri alınır ama tek başına kaldığında delil değeri taşımaz" demektir. Bu ifadeyi "hadisiyle amel edilmez" şekline sokarsak, Ebū Hātım'in ifadesini olduğundan daha ağır bir *cerḫe* dönüştürürüz.

Bu kadar örneğin yeterli olacağına inanıyorum. Neticede bu kitap faydadan hali bir kitap değil. Özellikle metin tahlillerinde ve hadis-tarih ilişkilendirmelerinde yer yer ilginç noktalara değiniyor. Fakat iş *rāvī* ve *isnād* tetkiklerine gelince, bu kitabı maalesef gönül rahatlığıyla tavsiye

edemiyorum. Yine de kitap, *rāvī* ve *isnād* değerlendirmeleri gözardı edilerek okunabilir. Keşke yazar bu *isnād* analiz çabalarını tamamen bir kenara bırakıp kitabını yalnızca hadis metinlerinin incelemesine ve onları tarihî gelişmeler içinde değerlendirmeye tahsis etseydi. Bu çalışma bilimsel anlamda eksik olurdu, fakat daha tutarlı ve samimi olur ve elimizdeki kitap kadar problemlili olmazdı.

Son olarak şunu ifade etmek istiyorum: Okur eğer gidip para verip bir kitabı alıyorsa, sonra onu satır satır okuyorsa, okuduklarını çevresindekilerle tartışıyor ve nihayetinde kitap hakkında bir değerlendirme yazıyorsa, bu, onun, kitabı ve yazarını ciddiye aldığını gösterir. Okurun şu durumda tek beklentisi yazarın da müstakbel okurlarına saygı gösterip kitabını aynı ciddiyetle yazmasıdır. Bu kadarına okurun hakkı olmalıdır.

